

ઘોરણી : 11

અર્થશાસ્ત્ર

પાઠ : 5

આવક અને ખર્ચના ખાલે

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન : 1 નીચેના પ્રશ્નોના જવાબનો સાચો વિકલ્પ પસંદ કરી લખો.

(1) સરેરાશ ખર્ચની રેખાનો આકાર કેવો હોય છે ?

(A) હોકીસ્ટિક

(B) U

(C) V

(D) ચોરસ

(2) કયા ખર્ચને માપી શકતો નથી ?

(A) વાસ્તવિક ખર્ચ

(B) નાણાકીય ખર્ચ

(C) વૈકલ્પિક ખર્ચ

(D) લાંબા ગાળાનો ખર્ચ

(3) ઉત્પાદનનું પ્રમાણ શૂન્ય હોય ત્યારે પણ આ ખર્ચ હકારાત્મક હોય છે.

(A) નાણાકીય ખર્ચ

(B) સરેરાશ ખર્ચ

(C) અસ્થિર ખર્ચ

(D) સ્થિર ખર્ચ

(4) કયા ખર્ચને ઉત્પાદનના પ્રમાણ સાથે સીધો સંબંધ છે ?

(A) સ્થિર ખર્ચ

(B) અસ્થિર ખર્ચ

(C) સરેરાશ ખર્ચ

(D) સીમાંત ખર્ચ

(5) કયા બજારમાં સરેરાશ આવક અને સીમાંત આવક સરખા હોય છે ?

(A) પૂર્ણ હરીકાઈ

(B) ઇજારો

(C) ઇજારાયુક્ત હરીકાઈ

(D) અલ્પહસ્તક ઇજારો

(6) સ્થિરખર્ચ રેખાનો ફાળ કેવો હોય છે ?

(A) ઋણ ફાળ

(B) ધન ફાળ

(C) X ધરીને સમાંતર

(D) Y ધરીને સમાંતર

પ્રશ્ન : 2 નીચેના પ્રશ્નોના એક વાક્યમાં જવાબ આપો .

(1) ઉત્પાદન વધે ત્યારે સરેરાશ સ્થિર ખર્ચ કેમ ઘટે છે ?

➤ જેમ ઉત્પાદન વધે છે તેમ કુલ સ્થિર ખર્ચ વધુ ને વધુ એકમો વચ્ચે વહેંચાય છે. તેથી સરેરાશ સ્થિર ખર્ચ ઘટે છે.

(2) સીમાંત ખર્ચ જાણવાનું સૂત્ર આપો.

➤ **$MR_n = R_n - R_{n-1}$**

➤ જ્યાં, **$MR_n = n$** માં એકને સીમંત આવક

➤ **$R_n = n$** એકમોના વેચાણની કુલ આવક

➤ **$R_{n-1} = (n-1)$** એકમોના વેચાણની કુલ આવક

(3) સ્થિર ખર્ચ એટલે શું ? સ્થિર ખર્ચની રેખા કેવી હોય છે ?

➤ સમયના ટુંકા ગાળામાં ઉત્પાદન વધે, ઘટે કે શૂન્ય થતું જે ખર્ચમાં કોઈ ફેરફાર

થતો ન હોય તેવા ખર્ચને સ્થિર ખર્ચ કહે છે. સ્થિર ખર્ચની રેખા x-અક્ષને સમાંતર હોય છે.

(4) આવકના કયા ઘ્યાલને કિંમત કહી શકાય ?

➤ આવકના સરેરાશ આવકના ઘ્યાલને કિંમત કહી શકાય.

(5) સીમાંત આવક કોને કહેવાય ?

➤ વસ્તુના વધારાના એક એકમના વેચાણના પરિણામે પેઢીની કુલ આવકમાં જે વધારો થાય છે, તેને સીમાંત આવક કહેવામાં આવે છે.

(6) ટ્રેકો ગાળો એટલે શું ?

➤ ટ્રેકો ગાળો સમયનો એવો ગાળો હોય છે, જે દરમિયાન પેઢીમાં ઉત્પાદનનાં કેટલાંક સાધનો સ્થિર હોય છે.

(7) વૈકલ્પિક ખર્ચ એટલે શું ?

➤ ઉત્પાદનનાં સાધનોના જે શ્રેષ્ઠ વિકલ્પ જતો કરવામાં આવે છે, તેને જ વૈકલ્પિક ખર્ચ કહેવાય છે.

(8) નાણાકીય ખર્ચ કોને કહેવાય ?

➤ ઉત્પાદન-પ્રક્રિયામાં નાણાનાં સ્વરૂપમાં જે ખર્ચાઓ થતા હોય તેને નાણાકીય ખર્ચ કહેવામાં આવે છે.

- (9) સીમાંત આવક કરતા સીમાંત ખર્ચ ઓછો હોય ત્યારે પેઢીને શું મળે છે ?
- સીમાંત આવક કરતાં સીમાંત ખર્ચ ઓછો હોય ત્યારે પેઢીને નફો મળે છે.

- (10) વાસ્તવિક ખર્ચ એટલે શું ?

- ઉત્પાદન-પ્રક્રિયા સાથે સંકળાયેલા શ્રમિક, નિયોજક, મૂડીપતિ જે માનસિક અને શારીરિક કષ્ટ ઉઠાવે છે, તે વસ્તુના ઉત્પાદનનું વાસ્તવિક ખર્ચ છે. વાસ્તવિક ખર્ચ નાણાંને સ્વરૂપ રજૂ કરી શકતું નથી.

પ્રશ્ન : 3 નીચેના પ્રશ્નોના ટૂંકમાં જવાબ આપો.

(1) સમયનો ટૂંકો ગાળો એટલે શું ?

- સમયનો ટૂંકો ગાળો એટલે એવો ગાળો કે જે ગાળામાં પેઢીના કદમાં ફેરફાર કરી શકતો નથી. પરંતુ સ્થાપિત ઉત્પાદન શક્તિનો ઉપયોગ કરીને ઉત્પાદન વધારી શકાય છે.
- ટૂંકો ગાળો સમયનો એવો ગાળો છે, જે દરમિયાન પેઢીમાં યંત્રસામગ્રી, કારખાનાનું મકાન, ખ્લાંટ જેવાં સાધનો સ્થિર હોય છે.
- ટૂંકાગાળામાં કાચો માલ, શ્રમિકો, વીજળી વગેરે અસ્થિર સાધનો વધારી કે ઘટાડી ઉત્પાદનમાં વધારો કે ઘટાડો કરી શકાય છે.

(2) સરેરાશ સ્થિર ખર્ચ એટલે શું ? ઉદાહરણ આપો.

- પેઢીના કુલ સ્થિર ખર્ચને કુલ ઉત્પાદનના એકમો વડે ભાગવાથી જે ખર્ચ મળે છે, તેને સરેરાશ સ્થિર ખર્ચ (AFC) કહે છે. સરેરાશ સ્થિર ખર્ચ એ એકમદીઠ સ્થિર ખર્ચ છે. તે શોધવા માટેનું સુત્ર નીચે મુજબ છે.
- સરેરાશ સ્થિર ખર્ચ = (કુલ સ્થિર ખર્ચ)/(કુલ ઉત્પાદનના એકમો)
- $AFC = TFC/TP$
- ઉદાહરણ : ધારો કે, કોઈ એક પેઢીનું કુલ સ્થિર ખર્ચ રૂ. 80,000 છે અને પેઢી 2500 એકમોનું ઉત્પાદન કરે છે, તો
- સરેરાશ સ્થિર ખર્ચ = $80,000/2500 = 32$.

(3) “લાંબે ગાળે બધા ખર્ચાઓ અસ્થિર બની જાય છે.” સમજાવો.

➤ લાંબા ગાળે ઉત્પાદનનાં બધાં સાધનો પરિવર્તનશીલ હોય છે. પ્લાન્ટ,
યંત્રસામગ્રી, કારખાનાનું મકાન વગેરેના પ્રમાણમાં વધારો-ઘટાડો કરી
શકાય છે. લાંબા ગાળામાં ઉત્પાદન વધારવા માટે ઉત્પાદનનાં સાધનોનું
પ્રમાણ વધતાં પેઢીનું કદ વિસ્તાર પામે છે. આમ, ખર્ચ ઉત્પાદન-પ્રમાણ
સાથે બદલાય છે. આમ, લાંબા ગાળામાં સ્થિર ખર્ચ જેવું કંઈ હોતું નથી. તેથી
બધા ખર્ચાઓ અસ્થિર બને છે.

(4) કુલ ખર્ચ અને કુલ આવકનો અર્થી આપો.

➤ કુલ ખર્ચ : કુલ ખર્ચ એટલે પેઢીના કુલ સ્થિર ખર્ચ અને કુલ અસ્થિર ખર્ચનો સરવાળો અર્થાત् કુલ ખર્ચ = કુલ સ્થિર ખર્ચ + કુલ અસ્થિર ખર્ચ

$TC = TFC + TVC$ કુલ ઉત્પાદન અને કુલ ખર્ચ વચ્ચે કાર્યકરણનો સંબંધ છે.

ઉત્પાદન વધે, તો કુલ ખર્ચ પણ વધે છે. ઉત્પાદન વધતાં માત્ર અસ્થિર ખર્ચમાં

વધારો થાય છે. તેથી કુલ ખર્ચ અસ્થિર ખર્ચના વધારાના પ્રમાણમાં વધે છે.

કુલ આવક : પેઢી તેના વેચાણમાંથી જે આવક મેળવે છે, તેને પેઢીની કુલ આવક તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. પેઢીની કુલ આવકનો આધાર

(1) એકમદીઠ કિંમત અને (2) કુલ વેચાણ પર છે. તેથી

વેચાણના એકમો વધે કે ઘટે અથવા એકમદીઠ કિંમત વધે કે ઘટે અથવા બંનેમાં ફેરફાર થાય, તો કુલ આવક બદલાય છે.

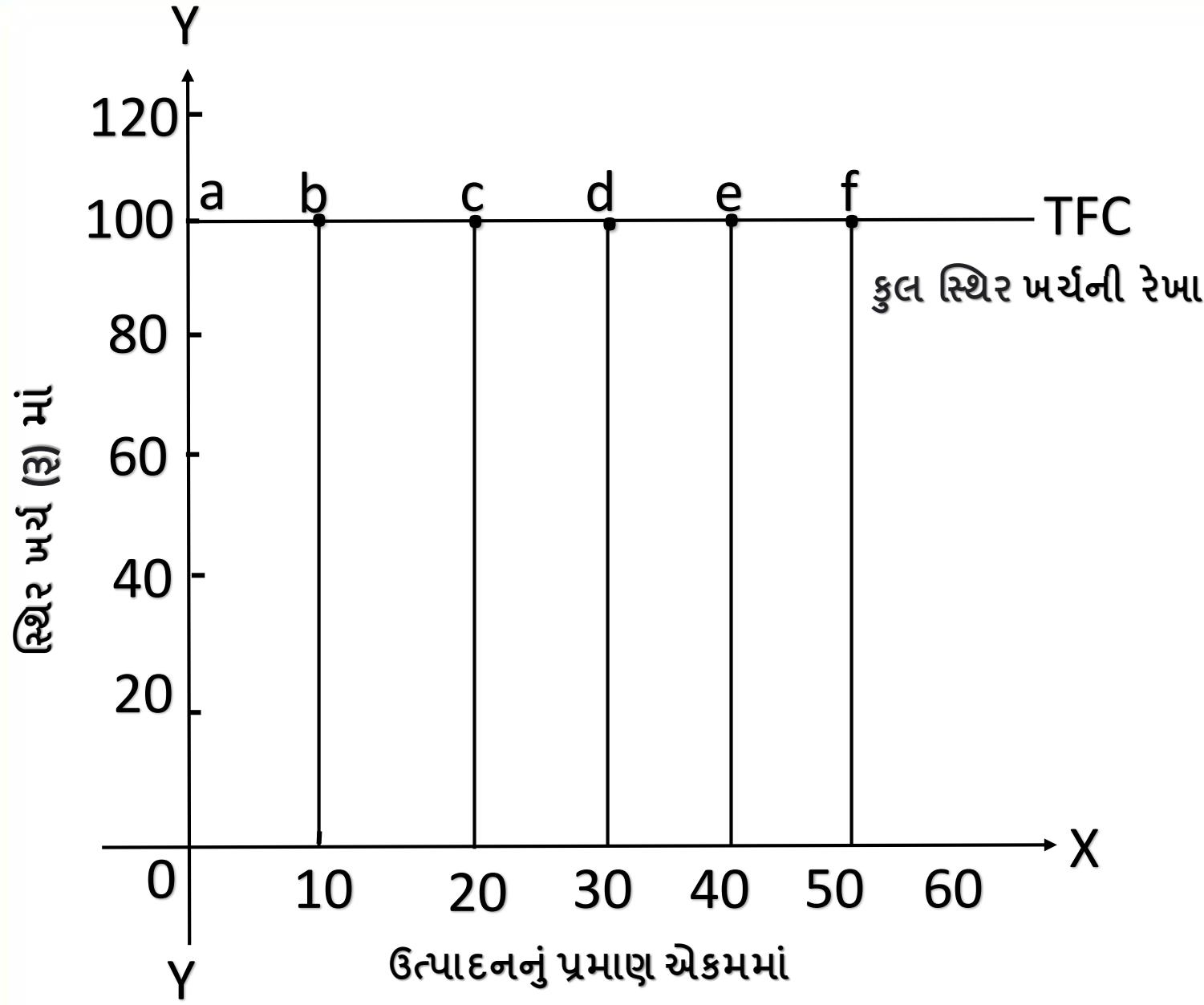
(5) પૂર્ણ હરીફાઈ સિવાયના બજારમાં આવકની રેખા શા માટે નીચે તરફ ફળતી હોય છે ?

- પૂર્ણ હરીફાઈ સિવાયના બજારમાં ઉત્પાદકે વસ્તુનું વધુ વેચાણ કરવા માટે કિંમત ઘટાડવી પડે છે. પરિણામે ઉત્પાદનની બધી સપાટીએ સરેરાશ આવક અને સીમાંત આવકમાં તફાવત સર્જાય છે. આ સ્થિતિમાં કિંમત ઘટતી હોવાથી સરેરાશ આવકરેખા (માંગરેખા) નીચે તરફ ફળતી હોય છે. વધુ વેચાણ માટે કિંમતનો ઘટાડો અનિવાર્ય હોવાથી સીમાંત આવક પણ ઘટે છે.

પ્રશ્ન : 4 નીચેના પ્રશ્નોના મુદ્દાસર જવાબ આપો.

- (1) સ્થિર ખર્ચનો અર્થ આપી આકૃતિ દ્વારા તેની સમજૂતી આપો.
- સ્થિર ખર્ચ: સમયના ટ્રેક ગાળામાં ઉત્પાદનનું પ્રમાણ વધે, ઘટે કે શૂન્ય થાય પરંતુ ખર્ચમાં કોઈ ફેરફાર થતો ન હોય તેવા ખર્ચને સ્થિર ખર્ચ કહે છે. સ્થિર ખર્ચને Overhead ખર્ચ પણ કહે છે. ટ્રેક ગાળામાં સ્થિર ખર્ચને ઉત્પાદનના પ્રમાણ સાથે કોઈ સંબંધ હોતો નથી. સ્થિર ખર્ચમાં કાયમી સ્ટાફનું વેતન, કારખાનાના મકાનનું ભાડું, મિલકત-વ્યવસાય વેરો, લાઇસન્સ-ફી, મૂડી ઉપરનું વ્યાજ, વીમાનું પ્રીમિયમ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. સ્થિર ખર્ચની એક અનુસૂચિ જોઈએ.

ઉત્પાદનનું પ્રમાણ એકમમાં	કુલ સ્થિર ખર્ચ (રૂ માં)
00	100
10	100
20	100
30	100
40	100
50	100

કુલ સ્થિર ખર્ચની રેખા

ઉત્પાદનનું પ્રમાણ એકમમાં

અનુસૂચિમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે પેનનું ઉત્પાદન 00 હોય કે 10, 20, 30, 40, 50 એકમ જેટલું વધે પરંતુ ઉત્પાદન-ખર્ચ દરેક વખતે એકસરખું સ્થિર રહે છે. એટલે કે 100 રૂપિયા રહે છે. જે સ્થિર છે. આવા ખર્ચને સ્થિર ખર્ચ કહે છે. અહીં ઉત્પાદનનું પ્રમાણ બદલાય છે પરંતુ ખર્ચ બદલાતું નથી. તેથી તેને કુલ સ્થિર ખર્ચ કહે છે.

- આકૃતિમાં રજૂઆત : આકૃતિમાં OX ધરી ઉપર ઉત્પાદનનું પ્રમાણ અને OY ધરી ઉપર ખર્ચ રૂપિયામાં દર્શાવેલ છે. આકૃતિમાં દર્શાવ્યા મુજબ ઉત્પાદન 00 હોય, 10 એકમ હોય કે 20, 30, 40 કે 50 એકમ હોય ખર્ચની રકમ 100 જેટલી સ્થિર રહે છે. આકૃતિમાં કુલ સ્થિર ખર્ચની રેખા પાયાની ધરીને સમાંતર રહે છે.

(2) અસ્થિર ખર્ચનો અર્થ આપી આકૃતિ દ્વારા તેની સમજૂતી આપો.

➤ અસ્થિર ખર્ચ : જ્યારે ઉત્પાદનનાં એકમ કે પેઢી ઉત્પાદનનાં અસ્થિર સાધનો પર જે ખર્ચ કરે છે તેને અસ્થિર ખર્ચ કહે છે. ટ્રંકા ગાળે ઉત્પાદનની સપાટીમાં ફેરફાર થતા આવા ખર્ચમાં પણ ફેરફાર થાય છે. ઉત્પાદન વધતા ખર્ચ વધે, ઉત્પાદન ઘટતા ખર્ચ ઘટે અને ઉત્પાદન શૂન્ય થતા જે ખર્ચ પણ શૂન્ય થાય તેને અસ્થિર ખર્ચ કહે છે. અસ્થિર ખર્ચને અસ્થાવી, પ્રત્યક્ષ અથવા મુખ્ય ખર્ચ પણ કહે છે. આ ખર્ચને ઉત્પાદનના પ્રમાણ સાથે સીધો સંબંધ હોય છે. અસ્થિર ખર્ચમાં કાચા-માલની કિંમત, બળતણનું ખર્ચ, વીજળીનું બિલ, વાહન-વ્યવહારનો ખર્ચ, શ્રમિકોનું વેતન, ઉત્પાદન-વેચાણ ઉપરના વેરાઓ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. જેમ જેમ ઉત્પાદન વધે છે તેમ તેમ આ

ખર્ચાઓ પણ વધે છે, તેથી તેને અસ્થિર ખર્ચ કહે છે. સ્થિર ખર્ચ અને અસ્થિર ખર્ચ વચ્ચેનો તફાવત માત્ર સમયના ટ્રેકા ગાળામાં ૪ શક્ય છે. લાંબા ગાળે

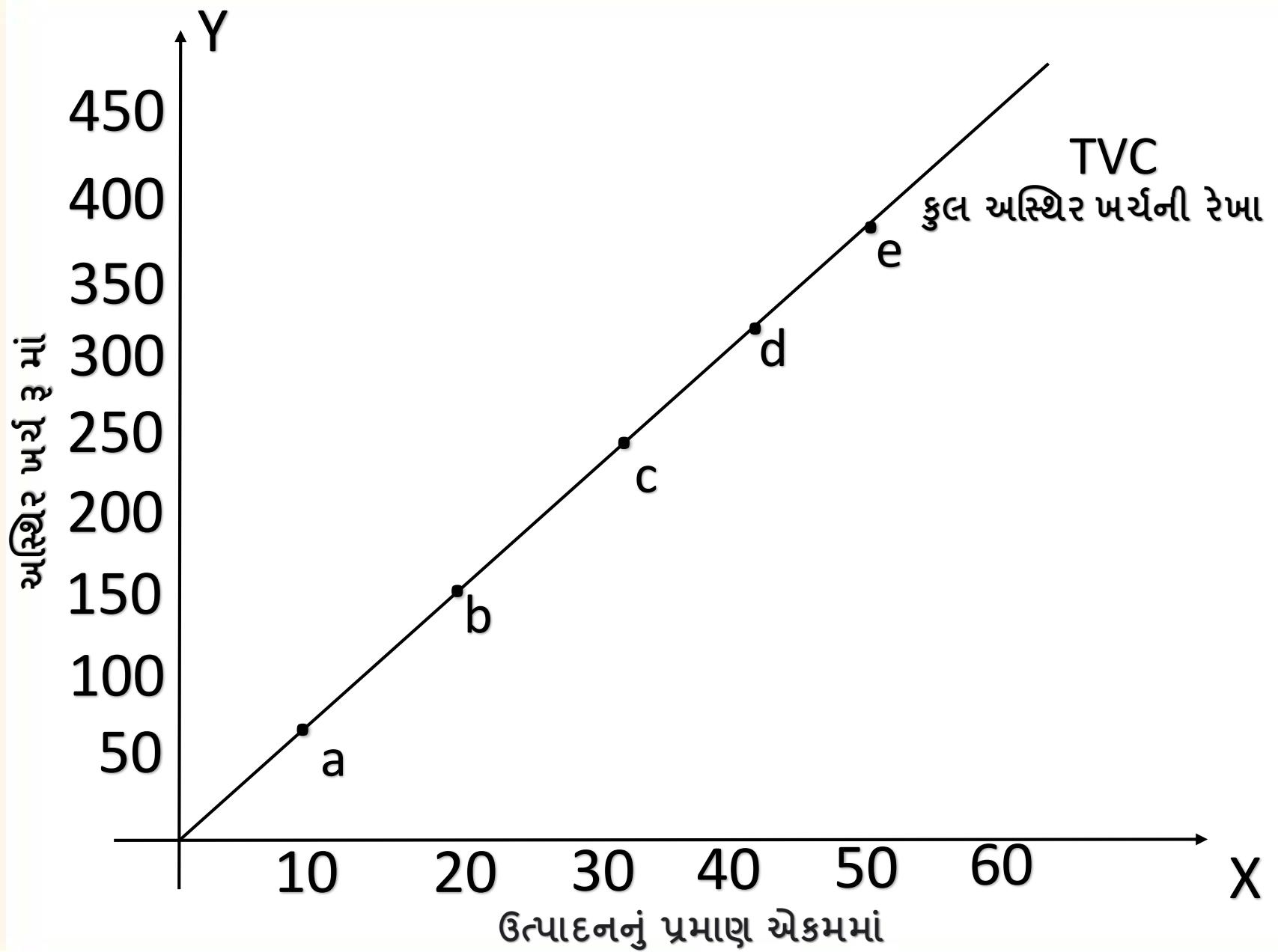
તો

તમામ ખર્ચાઓ પ્રમાણસ્થિર છુદ્ધસ્થીયખર્ચ.	એકમમાં (રૂ માં)
00	100
10	100
20	100
30	100
40	100
50	100

ઉત્પાદન શૂન્ય હોય ત્યારે અસ્થિર ખર્ચ શૂન્ય હોય છે. પરંતુ ઉત્પાદન જેમ જેમ વધે છે તેમ તેમ અસ્થિર ખર્ચ પણ વધે છે. અનુસૂચિ જોતાં જણાશે 30 એકમ સુધી અસ્થિર ખર્ચ ઘટતા દરે વધે છે. કારણ કે શરૂઆતમાં વધતી પેદાશ લાગુ પડે છે. 30 એકમ બાદ ઘટતી પેદાશનો નિયમ લાગુ પડે છે.

તથી

અસ્થિર ખર્ચ વધતા દરે વધે છે.

આકૃતિમાં ૦૫ ધરી પર ઉત્પાદનના એકમો અને ૦૧ ધરી ઉપર કુલ અસ્થિર ખર્ચ ૩ માં દર્શાવેલ છે. જેમ જેમ ઉત્પાદન વધે છે ૧૦, ૨૦, ૩૦ તેમ તેમ કુલ અસ્થિર ખર્ચ પણ ૮૦, ૧૫૦, ૨૧૦ વધે છે. અસ્થિર ખર્ચની રેખા ઉક્ખમ બિંદુથી શરૂઆતમાં ધનઢાળવાળી હોય છે. કારણ કે શરૂઆતમાં ઘટતા દરે અને ત્યાર બાદ વધતા દરે કુલ અસ્થિર ખર્ચ વધે છે.

- ટ્રેક ગાળામાં સ્થિર ખર્ચ નિશ્ચિત હોય છે, પરંતુ અસ્થિર ખર્ચ બદલાતું રહે છે. આ ખર્ચ ઉત્પાદન સાથે સીધી રીતે સંકળાયેલ હોય છે. તેથી ૪ પ્રો. માર્શિલ અસ્થિર ખર્ચને મુખ્ય ખર્ચ કહે છે.

(3) વૈકલ્પિક ખર્ચના માપનની મુશ્કેલીઓ જણાવો.

- ઉત્પાદનનાં સાધનો એક કરતાં વધુ ઉપયોગો ધરાવે છે તે હકીકત પર વૈકલ્પિક ખર્ચનો ઘ્યાલ આધારિત છે.
- આમ, કોઈ એક વस્તુનું ઉત્પાદન કરવા માટે જે બીજો શ્રેષ્ઠ વિકલ્પ જોતો કરવામાં આવે છે, તે આપેલી વસ્તુનું વૈકલ્પિક ઉત્પાદનખર્ચ ગણાય છે. વૈકલ્પિક માપનની મુશ્કેલીઓ નીચે મુજબ છે.
  - (1). એક ઉપયોગી સાધન : જે ઉત્પાદનનું કોઈ સાધન માત્ર એક જ ઉપયોગ ધરાવતું હોય, તો તેનું વૈકલ્પિક ખર્ચ નક્કી કરી શકતું નથી. દા.ત., એવી જમીન છે, જેમાં માત્ર ડાંગરનું ઉત્પાદન લઈ શકાય તો તે માટે વૈકલ્પિક ખર્ચ

(2). વિશેષ ઉપયોગી સાધન : જ્યારે ઉત્પાદનનાં સાધનોની વિશેષ ઉપયોગ ધરાવતા હોય ત્યારે વૈકલ્પિક ખર્ચ અપ્રસ્તુત છે. વિશેષ સાધનોનું વળતર તેની માંગ અને ઉપયોગને આધારે નક્કી થાય છે. જેમ કે, અણુ ઉર્જા પેદા કરતાં થંત્રો માત્ર વિશેષ આવકત ધરાવતી વ્યક્તિઓ જ ઉપયોગમાં લઈ શકે છે.

પ્રશ્ન : 5 નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તારપૂર્વેક જવાબ આપો.

(1) ઉત્પાદન-ખર્ચના વિવિધ ઘ્યાલોની સમજૂતી આપો.

➤ અર્થશાસ્ત્રમાં ઉત્પાદનખર્ચના વિવિધ ઘ્યાલોમાં વાસ્તવિક ખર્ચનો ઘ્યાલ, વૈકલ્પિક ખર્ચનો ઘ્યાલ અને નાણાકીય ખર્ચનો ઘ્યાલ નોંધપાત્ર છે.

ઉત્પાદનખર્ચના આ ઘ્યાલોની સમજૂતી નીચે મુજબ છે :

1. વાસ્તવિક ખર્ચનો ઘ્યાલ: ઉત્પાદનનાં સાધનોને ઉત્પાદનની પ્રક્રિયામાં સામેલ કરવાથી જે માનસિક અને શારીરિક શ્રમ કરવો પડે છે તેમજ કષ ઉઠાવવું પડે છે, તે ઉત્પાદનનું વાસ્તવિક ખર્ચ છે. જેમ કે કારખાનામાં કામ કરતા શ્રમિકો થાક અને કંટાળો અનુભવે છે. મૂડીપતિઓ વપરાશમાંથી

તુષ્ટિગુણ જતો કરીને એટલે કે, અગવડ ભોગવીને બચત કરે છે. નિયોજક અનિશ્ચિતતાઓનો સામનો કરી માનસિક તાણા અનુભવે છે. આ બધું ઉત્પાદન નું વાસ્તવિક ખર્ચ છે. વાસ્તવિક ખર્ચ માપી શકતો નથી. કારણ કે થાક, કંટાળો, અગવડ, તનાવ વગેરે માનસિક અને આત્મલકની બાબતો છે અને વ્યક્તિએ વ્યક્તિએ તે બદલાય છે. વાસ્તવિક ખર્ચના ઘ્યાલમાં ઉત્પાદનના અન્ય સાધન ની પાછળ થતા ખર્ચનો વિચાર કરી શકતો નથી, જેમ કે, જમીન એ માનવીના પરિશ્રમનું પરિણામ નથી, પરંતુ કુદરતી બક્ષિસ છે. ઉત્પાદનનું આ સાધન નિર્જીવ છે, તેથી જમીનનો વાસ્તવિક ખર્ચ શૂન્ય છે. છતાં જમીનના ઉપયોગ માટે જમીન માલિકને ચૂકવાતું ભાડું ઉત્પાદનખર્ચનો ભાગ બને છે. આમ, વાસ્તવિક ખર્ચનો ઘ્યાલ અસંતોષકારક છે અને વ્યવહારું દસ્તિએ ઉપયોગ નથી.

2. વૈકલ્પિક ખર્ચનો ખ્યાલ : વાસ્તવિક ખર્ચના ખ્યાલની ખામી દૂર કરવા રિયન અર્થશાસ્ત્રીઓએ વૈકલ્પિક ખર્ચનો ખ્યાલ રજૂ કર્યો હતો. ઉત્પાદનનાં સાધનો એક કરતાં વધુ ઉપયોગો ધરાવે છે, તે હકીકત પર આ ખ્યાલ આધારિત છે. આવા સાધનને કોઈ એક હેતુ માટે ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે, ત્યારે તેને અન્ય ઉપયોગમાં લઈ શકતું નથી. કોઈ એક વસ્તુનું ઉત્પાદન કરવા માટે ઉત્પાદનના સાધનનો જે બીજો શ્રેષ્ઠ વિકલ્પ જતો કરવામાં આવે છે. તે આપેલી વસ્તુનું વૈકલ્પિક ખર્ચ ગણાય છે. જેમ કે, જમીનના એક ટુકડા પર ઘઉં અથવા કપાસ અથવા તમાકુનું ઉત્પાદન કરી શકાય છે. જો ઘઉંનું ઉત્પાદન કરવામાં રૂ. 15,000, કપાસનું ઉત્પાદન કરવામાં રૂ. 18,000 અને તમાકુનું

ઉત્પાદન કરવામાં રૂ. 21,000 મળી શકે તેમ છે. આ પરિસ્થિતિમાં મહત્તમ કમાણી માટે ખેડૂત આ જમીનના ટુકડા પર તમાકુ વાવશે અને ઘઉં તથા કપાસ વાવવાના બે વિકલ્પો જતા કરશે. પરંતુ આ બે વિકલ્પોમાં શ્રેષ્ઠ વિકલ્પ કપાસ છે. આથી તમાકુનો વૈકલ્પિક ખર્ચ કપાસનું જતું કરવામાં આવેલ ઉત્પાદન છે, જે રૂ. 18,000 છે. વૈકલ્પિક ખર્ચનો ઘ્યાલ બે આર્થિક હકીકતો પર રચાયેલો છે. (1) ઉત્પાદનનાં સાધનો સીમિત છે અને (2) ઉત્પાદનનાં સાધનો વૈકલ્પિક ઉપયોગો ધરાવે છે. વૈકલ્પિક ખર્ચનો ઘ્યાલ નાણાના સ્વરૂપમાં ચોકસાઈપૂર્વક ૨જી કરી શકતો નથી, કારણ કે વિકલ્પો બદલાતા રહે છે. વૈકલ્પિક ખર્ચની મુશ્કેલીઓ : (1) જો ઉત્પાદનનું કોઈ સાધન માત્ર એક જ ઉપયોગ ધરાવતું હોય, તો તેનો વૈકલ્પિક ખર્ચ નક્કી થઈ

શકતો નથી. જેમ કે, પડતર જમીન પર માત્ર ધાસ જ ઉગાડી શકતું હોય.

(2) જ્યારે ઉત્પાદનનાં સાધનો વિશિષ્ટ પ્રકારના હોય ત્યારે વૈકલ્પિક ખર્ચનો ખ્યાલ ઉપયોગી નથી. આવા વિશિષ્ટ ઉપયોગવાળા સાધનનો ખર્ચ તેની માંગના આધારે નક્કી થાય છે. જેમ કે, કુચ્ચુટર ઉપયોગ વિશિષ્ટ આવકત ધરાવતી વ્યક્તિ કરી શકે છે. 3. નાણાકીય ખર્ચનો ખ્યાલ : વાસ્તવિક ખર્ચ અને વૈકલ્પિક ખર્ચના છે ખ્યાલોની અનેક મર્યાદામાં છે, તેથી ઉત્પાદનના નિર્ણય અને ડિંમત- નિર્ધારણામાં નાણાકીય ખર્ચનો ખ્યાલ ઉપયોગી બને છે. વ્યવહારમાં ઉત્પાદનખર્ચ નાણાંમાં વ્યક્ત થાય છે. તેથી નાણાકીય ખર્ચનો ખ્યાલ મહત્ત્વનો છે. ઉત્પાદન પ્રક્રિયામાં નાણાંના સ્વરૂપમાં વસ્તુના ઉત્પાદન માટે જે ખર્ચાઓ થતા હોય તેને નાણાકીય ખર્ચ કહેવામાં આવે છે. જેમ કે,

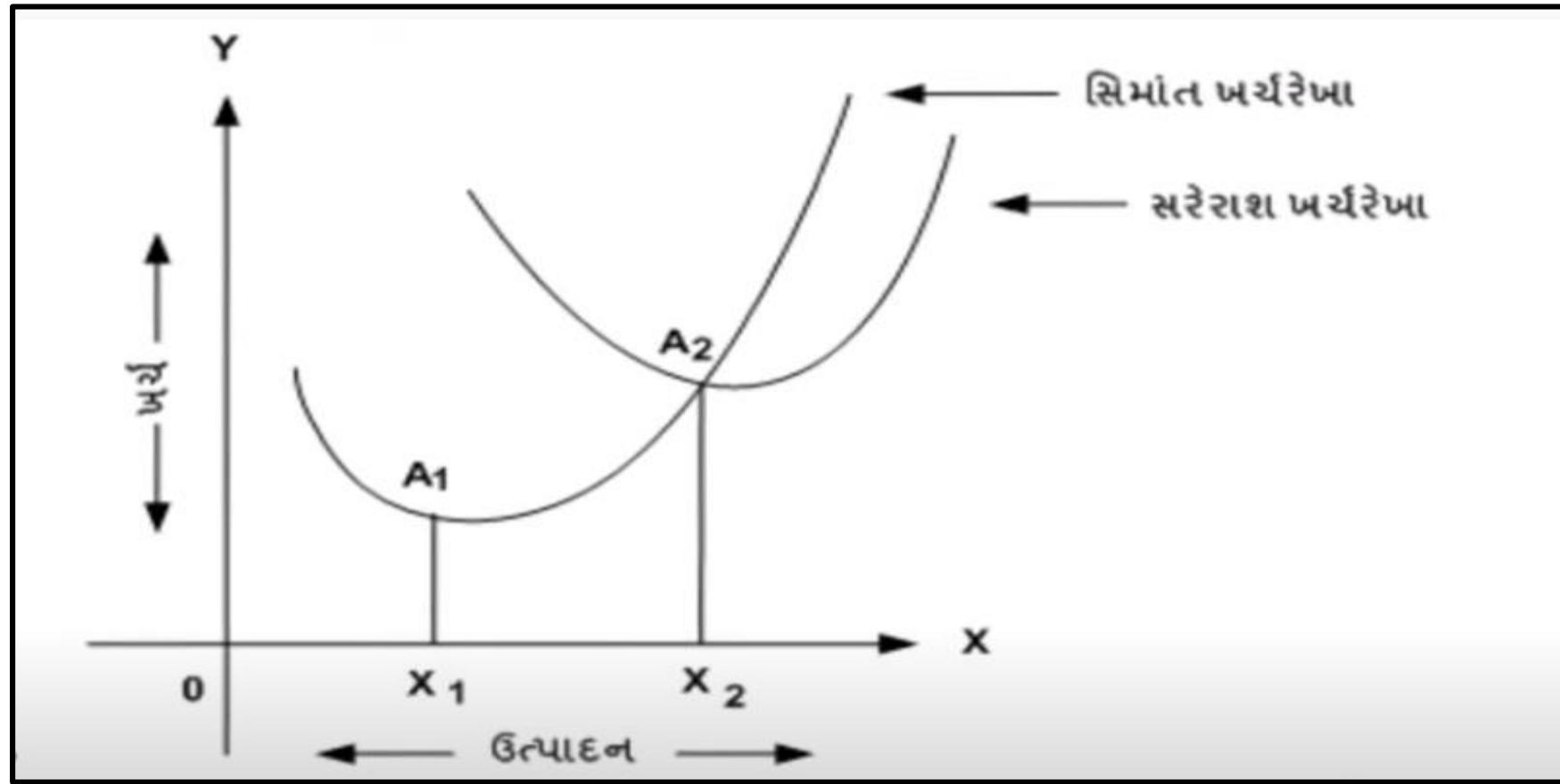
પેઢી દ્વારા કોઈ વસ્તુના 500 એકમોનું ઉત્પાદન કરવા માટે કુલ 25,000નો ખર્ચ થયો હોય, તો પેઢીનો નાણાકીય ખર્ચ રૂ. 25,000 છે. નાણાકીય ખર્ચમાં કાચા માલ અને યંત્રસામગ્રીની કિંમત, જમીન અને મકાનનું ભાડું, કામદારોનું વેતન, વાહનવ્યવહાર ખર્ચ, મૂડીનું વ્યાજ, કરવેરા, વીમાના પ્રીમિયમ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. નાણાકીય ખર્ચનો આધાર ત્રણ પરિબળો પર રહેલો છે :
(1) ઉત્પાદનનાં સાધનોની કિંમત, (2) ઉત્પાદનની સપાઠી (3) સમયગાળો.

- (2) સરેરાશ ખર્ચ અને સીમાંત ખર્ચ વચ્ચેના સંબંધો આકૃતિ દ્વારા સમજાવો.
- સરેરાશ ખર્ચ એ એકમદીઠ ઉત્પાદનખર્ચ છે, જ્યારે સીમાંત ખર્ચ એ વધારાના એક એકમના ઉત્પાદનને પરિણામે કુલ ખર્ચમાં થતો વધારો છે. જ્યારે

ઉત્પાદકને મળતી વસ્તુની કિંમત સરેરાશ ખર્ચ કરતાં વધારે હશે ત્યારે તે લાંબા ગાળે ઉત્પાદન ચાલુ રાખવાનો નિર્ણય કરશે અને વસ્તુની કિંમત સીમાંત ખર્ચ કરતાં વધારે હશે ત્યારે તે ટ્રેક ગાળામાં ઉત્પાદન ચાલુ રાખવાનો નિર્ણય કરશે. આમ, ઉત્પાદન અંગેના નિર્ણયો લેવામાં સરેરાશ ખર્ચ અને સીમાંત ખર્ચ વચ્ચેના સંબંધોનો અભ્યાસ મહત્વનો છે. સરેરાશ ખર્ચ અને સીમાંત ખર્ચ વચ્ચેના આંતરસંબંધો નીચે મુજબ છે.

- (1) શરૂઆતના ઉત્પાદન વધતાં સરેરાશ ખર્ચ અને સીમાંત ખર્ચ બંને ઘટે છે. તફાવત એ છે કે, સીમાંત ખર્ચ સરેરાશ કરતાં ઝડપથી ઘટે છે.
- (2) ઉત્પાદનની જે સપાટીએ સરેરાશ ખર્ચ અને સીમાંત ખર્ચ સરખા હોય છે ત્યારે સરેરાશ ખર્ચ લઘુત્તમ હોય છે.

(3) ત્યારબાદ ઉત્પાદન વધતાં ઘટતી પેદાશના નિયમ મુજબ સરેરાશ ખર્ચ અને સીમાંત ખર્ચ બંને વધે છે. તકાવત એ છે કે, સરેરાશ ખર્ચ કરતાં સીમાંત ખર્ચ ઝડપથી વધે છે. આ સંબંધોને નીચેની આકૃતિ દ્વારા સમજુએ :

આકૃતિ પરથી સ્પષ્ટ છે કે, **A2** બિંદુ સુધી સીમાંત ખર્ચની રેખા સરેરાશ ખર્ચની રેખાની નીચે છે. અર્થાત સીમાંત ખર્ચ સરેરાશ ખર્ચ કરતાં ઓછો છે. તેથી સરેરાશ ખર્ચ ઘટે છે.

- આમ, ઉત્પાદન વધે, તો સરેરાશ ખર્ચ અને સીમાંત ખર્ચ બંને ઘટે છે. પરંતુ સીમાંત ખર્ચ સરેરાશ ખર્ચ કરતાં ઝડપથી ઘટે છે.
- **A1** બિંદુએ સીમાંત ખર્ચ ન્યુનત્તમ થાય છે ત્યારે પણ સરેરાશ ઘટવાનું ચાલું રાખે છે. સરેરાશ ખર્ચ ઉત્પાદનની સપાઠી x_1 અને x_2 દરમિયાન ઘટે છે અને તે દરમિયાન સીમાંત ખર્ચ ઝડપથી વધે છે.**A2** બિંદુએ સીમાંત ખર્ચની રેખા સરેરાશ ખર્ચની રેખાને છદે છે. આ બિંદુએ સરેરાશ ખર્ચ ન્યુનત્તમ હોય છે. તેમજ સીમાંત ખર્ચ પણ તેટલો હોય જ થાય છે. તેથી **A2** બિંદુએ સરેરાશ

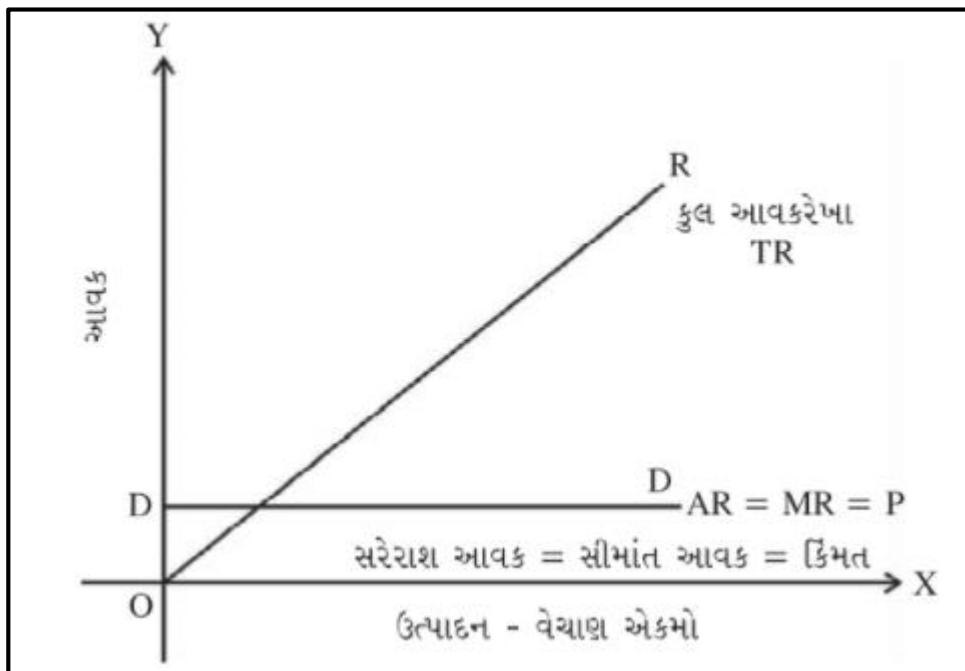
ખર્ચ અને સીમાંત ખર્ચ સરળાં હોય છે. સરેરાશ ખર્ચ રેખાને સીમાંત ખર્ચરેખા નીચેથી છદે છે. અર્થાત સરેરાશ ખર્ચ ન્યુનતમ હોય છે અને સીમાંત ખર્ચ વધતો જાય છે. ઉત્પાદનની AX_2 પણીની બધી સપાટીએ સરેરાશ ખર્ચ અને સીમાંત ખર્ચ વધે છે, જોકે સીમાંત ખર્ચ વધારે ઝડપથી વધે છે.

આકૃતિમાં સરેરાશ ખર્ચરેખા અને સીમાંત ખર્ચરેખા જોતાં સ્પષ્ટ થાય છે કે,
(a) સરેરાશ ખર્ચ કરતાં સીમાંત ખર્ચ નીચો હોય છે ત્યારે સરેરાશ ખર્ચ ઘટતો હોય છે.(b) સરેરાશ ખર્ચ કરતાં સીમાંત ખર્ચ ઊંચો હોય છે ત્યારે સરેરાશ ખર્ચ વધતો હોય છે. (c) સરેરાશ ખર્ચના ન્યુનતમ બિંદુએ સરેરાશ ખર્ચ અને સીમાંત ખર્ચ બંને સમાન થાય છે.

(3) પૂર્ણ હરીકાઈવાળા બજારમાં સરેરાશ આવક અને સીમાંત આવક આકૃતિ દ્વારા સમજાવો.

➤ પૂર્ણ હરીકાઈવાળું બજાર એવું બજાર છે જેમાં પેઢી બજારમાં પ્રવર્તમાન કિંમતને સ્વીકારીને વસ્તુનું વેચાણ કરે છે. પૂર્ણ હરીકાઈમાં સમાનગુણી અને એકરૂપ વસ્તુના અસંખ્ય વેચનારા અને ખરીદનારા હોય છે. વેચનાર અને ખરીદનારને બજારની પરિસ્�િતિનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન હોય છે. કિંમત માંગ અને પુરવઠા દ્વારા નક્કી થાય છે અને પેઢી નક્કી થયેલી કિંમતે વેચાણ કરે છે. કોઈ પેઢી કિંમત ઉપર અસર કરી શકતી નથી. તેથી કિંમત નિશ્ચિત અને સ્થિર હોય છે. પૂર્ણ હરીકાઈમાં પેઢી દ્વારા વેચવામાં આવતી વસ્તુની કિંમત અને પેઢીની સરેરાશ આવક તેમજ સીમાંત આવક સરખી હોય છે. (કિંમત

$(P) = AR = MR$) જો વસ્તુની કિંમત રૂ 50 હોય તો પેઢીની સરેરાશ આવક પણ રૂ 50 અને સીમાંત આવક પણ 50 રહે છે. પરિણામે પેઢીની સરેરાશ આવક અને સીમાંત આવકની રેખા એક જ રહેવાની જે આકૃતિમાં પાયાની ધરીને સમાંતર DD રેખા દ્વારા જોઈ શકાય છે.

આકૃતિમાં પેઢીની આવકરેખાઓ દર્શાવવામાં આવી છે. તેમાં ત્રણ બાબતો જોઈ શકાય છે : (1) પૂર્ણ હરીફાઈવાળા બજારમાં પેઢીની સીમાંત આવક અને સરેરાશ આવક સ્થિર અને એકસમાન હોવાથી એક જ રેખા **DD** દ્વારા દર્શાવી શકાય છે. **DD** રેખા ઉપરનાં બિંદુઓ સરેરાશ આવક = સીમાંત આવક દર્શાવે છે. (2) સરેરાશ આવક અને સીમાંત આવક **OX** ધરીને સમાંતર એક જ રેખા **DD** પર દર્શાવેલ છે. કારણ કે સરેરાશ આવકરેખા અને સીમાંત આવકરેખા એકમમાં ભળી જાય છે. આ રેખાનો ફાળ શૂન્ય છે. (3) કુલ આવકરેખા **OR** જમણી બાજુ ઉપર તરફ જતી રેખા છે જે ૦ બિંદુ એ 45° ના ખૂણે રહેલી છે. આ રેખા દર્શાવે છે કે, વસ્તુનું વેચાણ વધતા સપ્રમાણ દરે કુલ આવક વધે છે. તેથી આ રેખાનો ફોળાવ હકારાત્મક અને સપ્રમાણ છે.

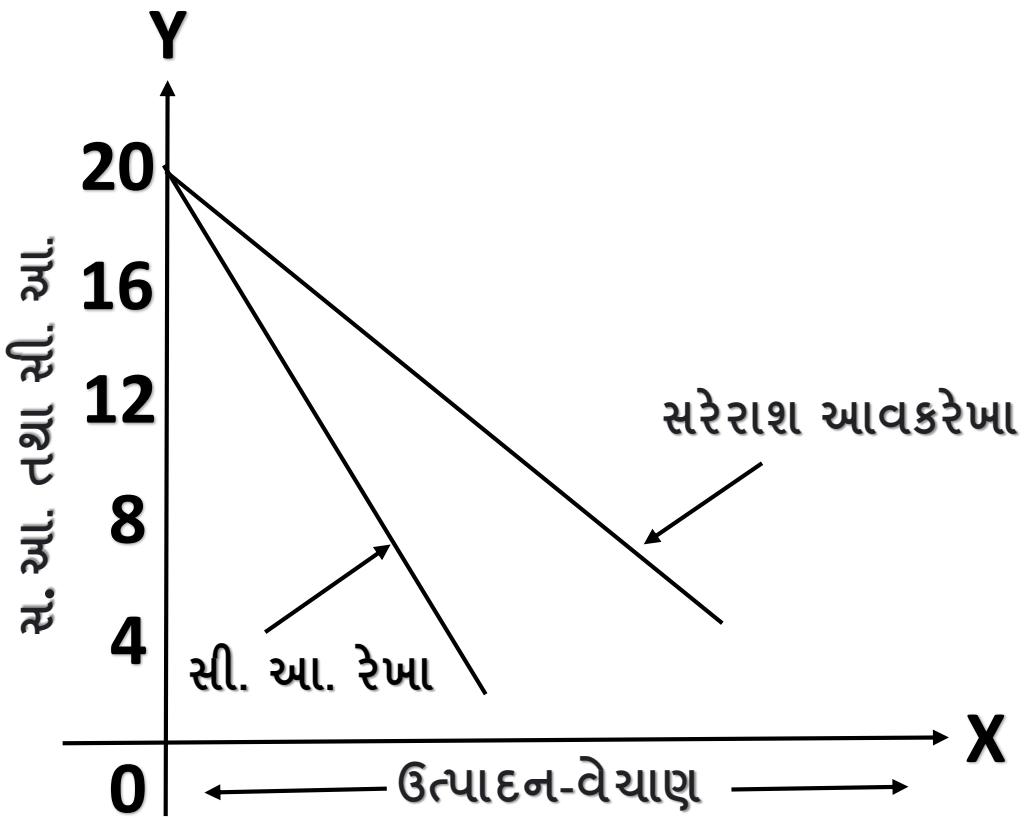
(4) પૂર્ણ હરીકાઈ સિવાયના બજારમાં સરેરાશ આવક અને સીમાંત આવક આકૃતિ દ્વારા સમજાવો.

- ઇજારો, દ્વિહસ્તક ઇજારો, અલ્પ હસ્તક ઇજારો, ઇજારાયુક્ત હરીકાઈ વગેરે પૂર્ણ હરીકાઈ સિવાયનાં બજારો છે. અહીં, ઉત્પાદકે વસ્તુનું વધુ વેચાણ કરવા માટે કિંમત ઘટાડવી પડે છે.
- વેચાણમાં વધારો થતાં સરેરાશ આવક અને સીમાંત આવકમાં તફાવત સર્જાય છે કિંમત ઘટતા સીમાંત આવક સરેરાશ આવકથી ઓછી હોય છે.
- સીમાંત આવકરેખા સરેરાશ આવકરેખાની નીચે હોય છે. વેચાણ વધતાં સરેરાશ આવકની સરખામણીમાં સીમાંત આવક વધુ ઝડપથી ઘટે છે, સીમાંત આવક શુન્ય અને ઝણા પણ થાય છે.

➤ આ હકીકત દર્શાવતી અનુસૂચિ નીચે મુજબ છે :

વસ્તુ X ના એકમો	એકમદીઠ કિંમત (રૂ માં)	કુલ આવક (રૂ માં)	સરેરાશ આવક (રૂ માં)	સીમાંત આવક (રૂ માં)
1	20	20	20	20
2	19	38	19	18
3	18	54	18	16
4	17	68	17	14
5	16	80	16	12
6	15	90	15	10

અનુસૂચી પરથી સ્પષ્ટપણે કહી શકાય કે (1) સીમાંત આવક સરેરાશ આવકથી ઓછી છ. (2) વેચાણ વધે છ તેમ સરેરાશ આવકની જેમ સીમાંત આવક પણ ઘટે છે. આ હકીકત આકૃતિ દ્વારા નીચે મુજબ રજુ કરી શકાય:

આકૃતિમાં સીમાંત આવકરેખા સરેરાશ આવકરેખા(માંગરેખા)ની નીચે છ. તે માંગરેખાની જેમ કણ ફાળની છે, પણ તેનો ફાળ માંગરેખાના ફાળથી વધારે છ.

Thanks

For watching